

ПРИЛОЖНИЯТ АНАЛИЗ НА ДАННИТЕ ОТ ЕМПИРИЧНИТЕ ИЗСЛЕДВАНИЯ ВЪРХУ ПСИХОСОЦИАЛНАТА ИДЕНТИЧНОСТ

Б. Василев

Институт за изследване на населението и човека при БАН

boyan_v@abv.bg

Резюме. В доклада са разгледани възможностите за приложение на теоретичните идеи при изследването на идентичността. В него е застъпена идеята за създаването на конструкт, успешно измерващ идеографически идентичността, като съевременно проследява нейните отделни компоненти – т. нар. индивидуална траектория на идентичността. Разгледани са няколко подходящи инструмента, както и вече завършено изследване на две възрастови групи юноши.

Ключови думи: идентичност, индивидуална траектория

Класическите и емпиричните изследвания върху идентичността

Класик в психологическото изследване на проблематиката, свързана с идентичността, е известният американски психолог и психотерапевт Ерик Хомбургер Ериксън. Той определя идентичността като психосоциална структура, формираща се под влияние на потребността от приемственост и единство, която характеризира както индивидуалното, така и колективното самосъзнание. Идентичността означава тъждественост, означава да бъдеш себе си във времето и пространството, независимо от външните и вътрешните промени.

Голяма стъпка, направена от Ериксън, е определянето на личността като психосоциална структура, която се базира на взаимовръзките между психичното и социалното. Ериксън смята, че живеейки в даден социум, в дадено общество, човек се приспособява към съответните изисква-

ния, като същевременно изгражда своята уникалност. Именно заради това терминът идентичност включва не само чувството за самотъждественост, но и чувството за свързаност с другите. Той теоретизира взаимоотношенията между психичното, социалното и историческото, развитийните фактори и биологическите потребности при изграждането на личността, като очертава теоретична рамка за осмисляне на процеса на изграждане на идентичността във възрастова перспектива.

В съвременното общество кризата на идентичността се смята за един от главните проблеми в живота на човека. Акцентите в културата, породени от образованието и сложността на по-голямата част на съвременните професии, прави развитието на чувството на идентичност особено трудно. Борбата за здраво, ясно чувство на идентичност често продължава по-дълго от периода на юношеството и намира отражение в по-късните кризи на средната възраст.

Теорията на Е. Ериксън несъмнено е основополагаща в областта на психосоциалната психология, редица изследвания водят своето начало именно благодарение на тази теория, но няма как да пропуснем факта, че тя е с идеографичен характер и е подходяща за изследване на индивидуални съдби, но не и за мащабни емпирични изследвания.

Канадският изследовател Джеймс Маршиа разширява конструкта за психосоциална идентичност, като фокусира върху динамичния аспект на идентичността (Маршиа, 1966, по: Байчинска и др., 2009). Според него сензитивният период за изграждане на идентичността е юношеската възраст и ранната зрялост. Това е един дълъг процес, който включва различни равнища на самоопределеност и изследователска активност, предшестваща избора, в различни времеви моменти. Идентичността не е статична, а динамична структура, която предполага прогресивни или регресивни изменения.

Маршиа поставя акцент както върху динамиката в изграждането на идентичността, така и върху динамиката в съдържанието ѝ. Определението на Дж. Маршиа за идентичността е: „...Аз-структура — вътрешна, самоконструирана, динамична организация на стремежи, възможности, вярвания и личен опит...; структурата на идентичността е динамична, а не статична..., във времето може да се премести целият гешалт“ (Маршиа 1980, по: Байчинска

и др., 2009). Също така той потвърждава позицията на Ериксън, че идентичността е резултат от синтеза на Аза. Гъвкавостта в съдържанието на идентичността и специфичните промени в изграждането ѝ се очертават като ключови моменти в изследването на степента на изграденост на идентичността.

Като използва самоопределянето в психосоциалните роли и психологическите ценности като измерение за структурата на идентичността, Маршиа разширява концепцията на Ериксън. Към биполярната дименсия идентичност срещу дифузия на идентичността той добавя втора дименсия, отразяваща процеса на търсене и изпробване на алтернативи. Първата дименсия отразява резултата от изграждането на идентичността — наличието или отсъствието на обвързаност на индивида с определени цели и ценности. Втората дименсия фокусира върху процеса, който води до обвързване и избор на определени ценности и цели. Този процес се изразява в изследователска активност, насочена към осмисляне на собствените възможности и проблематизиране на критериите и стандартите на близките и дори на обществото като цяло. Изследователското поведение на юношата търси да открие нови възможности за самоопределяне, често различни от тези на неговите родители. Табл. 1 представя в автентичен вид идеите в концепцията на Маршиа (Marcia, 1966).

Таблица 1
Критерии за определяне на статусите на идентичност (по Дж. Маршиа)

Критерии	Статус на идентичност			
	Изградена идентичност	Мораториум	Предрешена Идентичност	Дифузия
Преминаване през кризата, изследване на алтернативите (всестранно изучаване на възможните пътища за решаване на задачите и проблемите в социалното развитие)	+	+	-	-
Осъществяване на избора, поемане на задължения (определени цели, ценности и убеждения)	+	-	+	-

Следва да се подчертае, че изследователската активност може да се разгръща както в когнитивен, така и в поведенчески план. Когато тя се разгръща в когнитивен план, се строи когнитивен модел на възможните алтернативи и на базата на различни процеси на сравнение и оценяване се прави избор на една от тях. Когнитивното опосредстване на изследователската активност може да бъде повече или по-малко разгрънато. Понякога то може да отсъства, а изследователската активност да се строи в поведенчески план като реално изпробване на определени алтернативи. С други думи, изследователската активност е насочена към осъзнаване, оценяване или изпробване на възможности за избор — идеологически възгледи, стилове на взаимоотношения с другите и себепредставяне (Маршиа, 1988, по: Байчинска и др., 2009).

Двете дименсии на Маршиа са биполарни. Първата дименсия отразява степента на самоопределеност. Полюсите ѝ се определят от присъствието или отсъствието на обвързаност с определени ценности, цели и стандарти. Наличието на стабилна обвързаност означава ясна самоопределеност, а отсъствието на такава е равностепенно на несамоопределеност. Втората биполарна дименсия отразява процеса, който води към обвързването и самоопределянето. Нейните полюси се определят от присъствието или отсъствието на изследователска активност, на изпробване на алтернативи. Тази дименсия характеризира не статичния, а динамичния аспект на идентичността. Двете биполарни дименсии позволяват разграничение на четири статуса на психосоциална идентичност. „Подходът статус на идентичността при измерване и валидизиране на конструкта идентичност включва категоризация на индивидите в един от четирите „стила“ или статуса на идентичност на основата на критерия за два процеса — на изпробване на алтернативи и степента на последващ избор на някои алтернативи“ (Маршиа, 1988: 212, по: Байчинска и др., 2009: 40 и сл.).

Теорията на Дж. Маршиа позволява да се пренесе идентичността върху плоскостта на емпиричните изследвания. Изследвания с номотетичен характер, които разкриват общи закономерности и тенденции, но се отдалечават от конкретните случаи. Концепцията на Джералд Адамс и сътрудници за транзитивните статуси на идентичност разширява възможностите за изследване като представя валидизиран метод за измерване на идентичността. Предложен е лесен начин за статистическа обработка и класификация на изследваните лица в четирите статуса на психосоциална идентичност. Освен това Адамс и сътр. допълват четирите статуса с транзитивни статуси на психосоциална идентичност с оглед по-ясното описване на промените в процеса изграждане на идентичност в юношеска възраст както на интраиндивидуално, така и на интериндивидуално равнище.

Емпирично изследване на идентичността

За целите на изследване, проведено с български ученици и студенти си позволихме да въведем известни корекции в схемата на Дж. Адамс за транзитивните статуси на идентичността, като сменихме местата на статус мораториум и предрешена идентичност. За разлика от Дж. Адамс и др. ние приемаме, че статусът на Предрешена идентичност е по-висок от статуса Мораториум от гледна точка на социалната и психичната зрялост: според нас векторът на изграденост (постигнатост) на идентичността е по-силен от вектора на активност и изпробването на алтернативи. При саморегулацията на поведението, при избора на цели и средства за тяхното постигане, наличието на ценности, убеждения и интереси, макар и зададени от родители и други, прави поведението по-ефективно. Изследването е проведено посредством Въпросника за обективно измерване на статуса на психосоциалната идентичност (ВОИСПИ). Той е създаден от Дж. Адамс, Л. Бениън и К. Хю. Въпросникът се състои от 64 айтема. Всеки статус на идентичността се измерва с по 16 айтема в 8 сфери. Използването на този

въпросник позволява разделяне на изследваните лица в психосоциалните статуси на идентичност в сферата на идеологическата и интерперсоналната идентичност, както и в общия статус на идентичност. Освен в четирите чисти статуса на идентичност, тази методика позволява изследваните лица да се класифицират в 12 транзитивни статуса, благодарение на което може да се направи по-точна преценка за идентичността на изследваните лица. Така се оформят общо 16 статуса, в които се класифицират изследваните.

Изследването е организирано в два възрастови „среза“: първият срез е проведен с група от 38 ученици на възраст от 15 до 17 години (средна възраст 16,1 г.); разпределени по пол: 14 момчета и 24 момичета. Учениците са (почти по равно) от две пловдивски училища: СОУ „Черноризец Храбър“ и ФЕГ „Антоан дьо Сент Екзюпери“.

Вторият срез е проведен с 56 студенти на възраст от 19 до 37 години (средна възраст 22,6 г.); 15 мъже и 41 жени от II и III курс, специалности „Психология“ и „Педагогика“ в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ и Начална училищна педагогика с чужд език във филиала „Любен Каравелов“ – Кърджали.

Общият брой на изследваните лица е 94 (29 мъже и 65 жени).

Градации на преходните статуси на идентичността (по Дж. Адамс и др.) – в наша модификация:

1. Чиста ДИФУЗИЯ
2. Преход ДИФУЗИЯ – мораториум
3. Преход ДИФУЗИЯ – мораториум – изградена
4. Преход ДИФУЗИЯ – предрешена (наложена)
5. Преход ДИФУЗИЯ – предрешена – мораториум
6. Преход ДИФУЗИЯ – предрешена – мораториум – изградена
7. Преход ДИФУЗИЯ – предрешена – изградена
8. Преход ДИФУЗИЯ – изградена
9. Чист МОРАТОРИУМ

10. Недиференциран/нисък профил МОРАТОРИУМ

11. Преход МОРАТОРИУМ – изградена

12. Преход ПРЕДРЕШЕНА – мораториум

13. Преход ПРЕДРЕШЕНА – мораториум – изградена

14. Чиста ПРЕДРЕШЕНА

15. Преход ПРЕДРЕШЕНА – изградена

16. Чиста ИЗГРАДЕНА

РЕЗУЛТАТИ

Резултатите от това емпирично изследване показаха, че при учениците преобладават лицата в статус „Преход дифузия – предрешена“. В този статус са 42,1% или почти половината от анкетираните. Лицата, намираща се в този статус започват да приемат ценностите и интересите на своите родители и заобикалящата ги среда, т. е. при тях започва да се формира някаква идентичност, но това е все още ниско стъпало по пътя на формиране. В статус Чиста дифузия са малък брой изследвани ученици – двама. При учениците усреднената позиция на идентичността е с рангова стойност 6,23, което я поставя между шеста и седма позиция. При изчисляването на другите мерки за изразяване на централната тенденция (мода и медиана), позицията се оказва още по-ниска: модата е четвъртата позиция, представена с 16 изследвани лица, а медианата се оказва разположена на пета позиция. Можем обобщено да кажем, че изследваните от нас ученици са разположени най-вече в статуса на идентичност Дифузия в преходните му варианти от четвърта до седма позиция.

При студентите вниманието привличат очевидно по-високите позиции на статусите на идентичност, както и съпътстващите ги по-високи степени на готовност за прощаване. Групирането на статусите на идентичност тук е около 11-14 позиция, в зоната на предрешената идентичност (средната стойност на ранговите позиции е 10,63), което показва значително по-сигурно формиране ценности и идеали, въпреки че те

до голяма степен са наложени от родителите и заобикалящата ги обществена среда.

Представена чрез другите мерки за изразяване на централната тенденция (мода и медиана), позицията е още по-висока. И двете имат стойност 12 и съвпадат с нивото Преход предрешена – мораториум.

Тестът на Дж. Адамс и сътр. позволява въз основа на разграничените в него осем сфери, групирани в два вида идентичност (идеологическа и интерперсонална) да се получи изключително диференцирана картина на общата идентичност, основните статуси в нейната структура и пъстрота от комбинации между осемте сфери за всякакви извадки от изследвани лица.

Тъй като подобни изследвания вече са правени, ние си поставихме друга изследователска задача – да установим кой от видовете идентичност съпада по-често с общата при всяка от нашите възрастово-бособени извадки (ученици на 16 години и студенти на 22 години); по този начин можем да открием в структурата на общата идентичност кой вид идентичност има по-голямо съдържателно „тегло“ – **идеологическата** (в него влизат: професия, политика, религия и житейска философия) или **интерперсоналната** (в този вид влизат съставките: приятелство, полова роля, интимна връзка и забавления).

Интересуващата ни връзка ще установим чрез процентното разпределение: в извадката на учениците се забелязва 44,7% съвпадение между интерперсоналната идентичност и общия статус на идентичността. Това недвусмислено говори, че водещ механизъм при изграждането на идентичността при младите тийнейджъри е тяхното непосредствено взаимодействие и общуване с връстниците им. Натезаването на дяла на интерперсоналната идентичност идва от това, че в този възраст е важно мнението и оценката на другите, за разлика от обособяването на собствени възгледи, ценности и устои под влияние на широката обществена среда. Точно за това говори съвпадението само от 16,1% между идеологическата идентичност и общия статус на идентичността.

В групата на студентите се забелязва по-различно, дори противоположно съотношение. При тях съпадението между идеологическата идентичност и общия статус на идентичността е 35%, което е ясна индикация, че при формирането на по-висок статус на идентичност, на „позряла“ идентичност, на преден план излиза формирането на свои собствени възгледи, собствени ценности и собствени критерии под влиянието на широката обществена среда. Тук вече Азът не се нуждае толкова от мнението на околните (близки и връстници), колкото от това да бъде в хармония с изградените от него морални и ценностни устои. Разбира се няма как да бъдат загърбени напълно и околните. Съпадението от 26,8% между интерперсоналната идентичност и общият статус на идентичност показва, че на този етап взаимоотношенията с другите продължават да са от съществено значение при формирането на идентичността.

ПРИЛОЖЕНИЕТО НА ИЗСЛЕДВАНИЯТА ВЪРХУ ИДЕНТИЧНОСТТА В ПСИХОЛОГИЧЕСКАТА ПРАКТИКА

Дж. Адамс и сътрудниците му, продължавайки и доразвивайки концепцията на Дж. Маршиа за статусите на идентичност, издигат концепцията за **траекториите на развитие на идентичността**. Основната посока на изграждането на идентичността е: от дифузия към предрешена идентичност към мораториум към изградена идентичност; върху тази основа се разработва и диференцираната система на транзитивните (преходни) статуси, която вече използвахме в нашия анализ.

Тук ще издигнем и впоследствие ще опитаме да реализираме своя една идея, която изглежда като продължение на концепцията на Дж. Адамс: уместно е изследването на идентичността в по-голяма степен да се пренасочи и към изследването на индивидуалната ѝ траектория, на индивидуално-своеобразното в нея, дори на уникално-неповторимото, а не само да се търсят общи, масови закономерности

и тенденции. Индивидуалната траектория включва също и индивидуалните темпове на преминаване („изкачване“) през различните статуси на идентичност (и общите, и преходните), както и посоките („индивидуалния маршрут“) на това преминаване, както и своеобразната пъстра картина, съчетаваща различни статуси, характеризиращи различните сфери на идентичността. Също така индивидуалната траектория бележи най-възловите моменти от процеса на постигане на психосоциална идентичност, като характера на взаимоотношенията с връстниците.

Методът за изследване на индивидуалната траектория е комплексен и включва в себе си няколко инструмента. Добро начало е използването на ВОИСИПИ, чрез него освен статусът на психосоциална идентичност, на вниманието на психолога излизат и генезисът на идентичността: какво е важно за изследваното лице, мнението на близките и приятелите му (интерперсонална идентичност), или широката обществена среда (идеологическа идентичност) и до каква степен индивидът е навлязал в нея. Втора стъпка в изследването на индивидуалната траектория е използването на Полуструктурираното интервю на Джеймс Маршиа. Необходимо е да направим следното уточнение: Полуструктурираното интервю е сравнително тромаво и обемист инструмент, който се нуждае от сериозно съкращаване, за да се нагоди към целите на масовите практически изследвания, в които ще бъде използван. Неговата най-силна страна е възможността за свободен отговор, който може да насочи психолога в една или друга посока. Накрая, но не на последно място по значение, е и интервю-

то с родителите или класният ръководител. Посредством това интервю психологът може да се сдобие с ценна информация, която да улесни неговото изследване на индивидуалната траектория на ученика.

Установяването на тази индивидуална траектория (дори „индивидуален маршрут“) ще даде на психолога-консултант, например училищен психолог, много полезна информация за особеностите на личностното развитие на ученика, за проблемите в това развитие и за пътищата за тяхното решаване.

ЛИТЕРАТУРА

- Адлер, А. (1995). Практика и теория на индивидуалната психология. Ч. 1. С., ИК „Алегро“ (1 изд. 1920 г.).
- Байчинска, Кр., М. Стефанова-Бакрачева (2001). Българска адаптация на методика за обективно измерване на статуса на психосоциална идентичност (ЕОМЕIS - 2) на Дж. Адамс и кол. – индивидуално и групово ниво. Методическо пособие, ръкопис. Институт по психология – БАН.
- Байчинска, Кр., М. Стефанова-Бакрачева (2006). Статуси на психосоциалната идентичност на българските юноши. – Българско списание по психология, № 1.
- Бакрачева, М. (2009). Идентичността в три стъпки (Статуси на идентичност и интимност, удовлетвореност от живота и щастие в зряла възраст). С., „Парадигма“.
- Василев, В. (2011). Идентичността – автентичното разбиране, класическите идеи и модерните подходи. - Персонална и национална идентичност и социална среда. Ч. I., Пловдив, Унив. изд. „Паисий Хилендарски“.
- Ериксън, Е. (1996). Идентичност: младост и криза. С., „Наука и изкуство“.
- Marcia, J. E. (1966). Development and validation of ego identity statuses. – Journal of Personality and Social Psychology, 3.

THE APPLIED ANALYSIS OF THE DATA OF EMPIRICAL RESEARCH
OF THE PSYCHOSOCIAL IDENTITY

Boyan Vasilev

***Abstract.** In this report are observed the possibilities of applying the theoretical ideas over the identity researches. It is also observed the idea of creating a construct which successfully measures the identity in an ideographical way and also follows its separate components – the so called individual trajectory of identity. A few convenient instruments of measuring and an already finished research of two groups of adolescents are also observed.*

Key words: identity, individual trajectory

Боян Василев е завършил магистратура Детско-юношеска психология в Софийския университет „Св. Климент Охридски“. В момента е докторант в секция Психология на личността при ИИНЧ – БАН. Има 8 публикации по проблемите на психосоциалната идентичност.

Boyan Vasilev has his masters degree in developmental psychology in the university of Sofia “St. Kliment Ohridski“ Currently he is a PhD student in Personality Psychology at Psychology Department of Institute for Population and Human Studies – Bulgarian Academy of Science.